

تاریخ

کانال تخصصی "تاریخ من"

الله اعلم

تهیه و تنظیم:
ماندانا فرهمند
دیر تاریخ

سال تحصیلی:
۹۹-۱۴۰۰

کانال تخصصی تاریخ من @tarikhegan3

درس سوم

زمینه های نهضت مشروطه

مقام معظم رهبری، حضرت آیت الله خامنه‌ای:

«باید به مشروطه افتخار بکنیم و مشروطه را جزو نقاط عطف تاریخ ایران بدانیم. خواسته‌ی علما در مشروطه، عدالت خواهی بود. تحصن‌ها، فداکاری‌ها، ایستادگی‌ها و مقابله‌هایی که با دستگاه استبداد صورت گرفت، فقط یک درخواست اخلاقی محض نبود. عدالتی که آنها می‌خواستند، عدالت در زمینه‌ی مسائل حکومتی بود...»^۱

نهضت مشروطه یکی از حوادث بزرگ تاریخ معاصر ایران است، که تأثیر عمیق و پایداری در تحولات فکری و سیاسی جامعه‌ی ما گذاشته است. در بررسی ریشه‌های پیدایش این نهضت، عواملی چند قابل تأمل اند که به تشریح آنها می‌پردازیم.

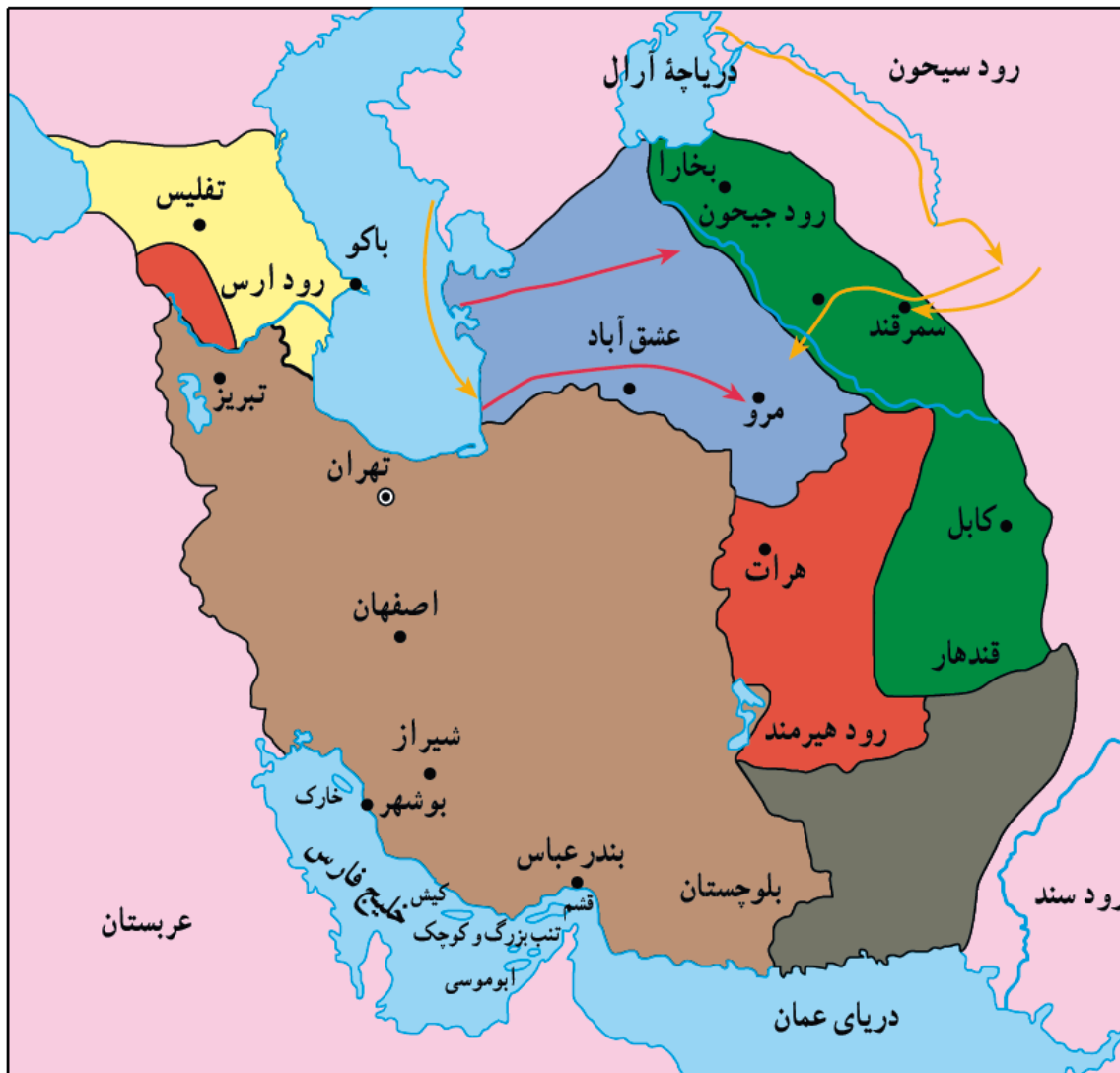

۱. از دست رفتن بخش هایی از سرزمین ایران

✓ یکی از دلایل نارضایتی مردم از حکومت قاجار، از دست رفتن سرزمین هایی بود که به وسیله دولت های استعمارگر روس و انگلیس از ایران جدا شده بودند.

✓ قسمت هایی که توسط روسیه از ایران جدا شد عبارت بودند از: کل قفقاز در شمال غربی و منطقه ماوراءالنهر در شمال شرقی (شامل کشورهای قزاقستان، تاجیکستان و ترکمنستان کنونی) به این ترتیب، در شرق و غرب دریای خزر، مناطق و ایالت های وسیع و زرخیزی از ایران جدا شد. سرزمین هایی که توسط انگلستان از ایران جدا شد عبارت بودند از: ایالت های هرات و قندهار؛ و بخش بزرگی از بلوچستان.

مناطقى كه به موجب عهدنامه گلستان از ايران جدا شد.

مناطقى كه به موجب عهدنامه تركمانچاي از ايران جدا شد.

مناطقى كه به موجب عهدنامه آخال از ايران جدا شد.

مناطق تحت نفوذ ايران در دوره فتحعلي شاه

مناطقى كه براساس عهدنامه پاریس از ايران جدا شد.

مناطقى كه به موجب قرارداد گلدا سمیت از ايران جدا شد.

مسیرهای پیشروی روسها

ایران در دوره قاجاریه

۲. غلبه استعمار بر مملکت

□ کشورهای استعمارگر اروپایی از قرن شانزدهم میلادی شروع به اشغال سرزمین‌هایی در آسیا، آفریقا، و قاره آمریکا کردند و تا اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم کشورهای متعددی را زیر سلطه خود درآوردند. ایران نیز به دلایل موقعیت ویژه جغرافیایی و برخورداری از منابع سرشار مواد اولیه، مورد توجه کشورهای استعمارگر قرار گرفت.

□ ضعف حکومت قاجار، دسیسه‌های عناصر نفوذی بیگانه و طمع ورزی و فساد مالی درباریان، زمینه سلطه بیگانگان بر مملکت را فراهم کرده بود. بارزترین نتیجه این وضعیت، امتیازهای متعددی بود که به خارجی‌ان داده می‌شد.

علاوه بر آن، قرض‌هایی که شاهان قاجار از کشورهای بیگانه می‌گرفتند موجب سلطهٔ بیشتر استعمارگران بر مملکت شد. علاقهٔ شاهان قاجار به مسافرت به اروپا، انگیزه و میزان دریافت وام از بیگانگان را افزایش داد. ناصرالدین شاه و مظفرالدین شاه قرض‌هایی از روس و انگلیس دریافت کردند و به جای اینکه این پول را هزینهٔ کارهای اساسی کنند، آن را خرج سفرهای خود به اروپا کردند.

دادن امتیازات، گرفتن وام و اعمال حق کاپیتولاسیون که از عهدنامهٔ ترکمانچای برقرار شد و همچنین دخالت‌های دولت‌های بیگانه در امور داخلی ایران احساسات ملی را جریحه دار کرده بود.

فکر کنید و پاسخ دهید:

موقعیت جغرافیایی ایران چه نقشی در توجه استعمارگران به مملکت ما داشته است؟

۳. استبداد دستگاه حاکم

❖ حکومت قاجار بر بنیاد استبداد متکی بود و قدرت در دست شاه و اراده او متمرکز بود. مردم ایران هیچ گونه تضمینی برای حفظ جان و مال و ناموس خود در مقابل دستگاه استبدادی نداشتند. شاه و بستگانش هر کاری که مایل بودند، انجام می دادند و هر بلایی که می خواستند، بر سر مردم می آوردند.

❖ در ایالت‌ها (استان) وضع بدتر از مرکز حکومت بود. حاکمان ایالت‌ها از میان شاهزادگان انتخاب می شدند و در منطقه خود مانند یک شاه عمل می کردند. روش انتصاب حاکمان ایالت‌ها به این طریق بود که این ایالت‌ها در ازای دریافت مالیات‌های سنگین ثابت سالیانه، به طور کامل در اختیار شاهزادگان قرار می گرفتند. این نوع واگذاری شبیه به فروش ایالت‌ها بود؛ بدین گونه فشار مالیاتی کمرشکنی بر مردم تحمیل می شد. به این دلیل مردم از حکومت قاجار ناراضی بودند.

۴. مخالفت‌های مردم و علما با استبداد و استعمار

توجه مردم مسلمان ایران به آموزه های دین اسلام نظیر امر به معروف و نهی از منکر، عدالت خواهی و لزوم دفع ظلم که در آیات قرآن کریم و سیرهٔ معصومین به آن پرداخته شده است، موجب می شد نسبت به این آموزه ها احساس تکلیف کنند. از سوی دیگر مکتب شیعه قدرت مطلق سلاطین را نامشروع می دانست و مشروعیت نسبی قدرت حکام، مشروط به پاسداری از باورهای دینی مردم و حفظ تمامیت ارضی کشور بود. مرجعیت شیعه در جریان نهضت تحریم تنباکو خط بطلانی بر مطلق بودن قدرت شاه کشید. در آستانهٔ نهضت مشروطیت ایران، روحانیون و حوزه های علمیهٔ شیعه به استحکام و انسجام سیاسی و مبارزاتی رسیده بودند. در نتیجهٔ یک قرن مبارزه و بیدارگری، ارتباط منظمی میان علما و مردم به وجود آمد و زمینهٔ پیدایش حرکتی فکری به رهبری عالمان دینی فراهم شد. گسترش این حرکت فکری موجب افزایش آگاهی مردم در زمینهٔ مسائل اعتقادی و دینی شد و باورهای مذهبی و فرهنگی جامعه را در مقابل آیین های ساختگی و دسیسه های بیگانگان تقویت کرد.

❖ اولین ثمرهٔ این فعالیت‌ها، پیروزی در نهضت تنباکو بود که علاوه بر لغو قرارداد توتون و تنباکو، قدرت و رهبری روحانیون شیعه را در صحنهٔ سیاسی کشور آشکار کرد و آسیب‌پذیری استبداد داخلی و استعمار خارجی را در برابر ارادهٔ ملت نشان داد. این جری‌ان فکری و اعتراض‌آمیز از دورهٔ ناصرالدین شاه به دورهٔ سلطنت مظفرالدین شاه منتقل شد و به تدریج به نهضتی عظیم به رهبری روحانیون تبدیل گردید که آیت‌الله سید محمد طباطبایی، آیت‌الله سید عبدالله بهبهانی و آیت‌الله شیخ فضل‌الله نوری در داخل ایران و مراجعی همچون آیت‌الله محمد کاظم خراسانی، آیت‌الله شیخ عبدالله مازندرانی و آیت‌الله حاج میرزا حسین فرزند میرزا خلیل تهرانی در نجف اشرف آن را رهبری می‌کردند. اساس این نهضت بر مبارزه با استعمار خارجی و استبداد داخلی و تلاش برای برقراری عدالت در مملکت قرار داشت، تا با ایجاد عدالت‌خانه و «دارالشورا» و اختیارات پادشاه و حکام را محدود و با اجرای قوانین اسلامی از لجام گسیختگی آنها جلوگیری کند.

۵. ورود اندیشه‌های جدید

- عصری که در آن، شاهان سلسلهٔ قاجار با خودکامگی بر مردم حکومت می کردند، دوران تحول های فکری و آزادی خواهی در قسمت هایی از جهان بود، و در تعدادی از کشورها، حکومت «مشروطه» برقرار شده بود. از سال ۱۲۳۸ تا سال ۱۲۹۰ ش کشورهای انگلیس، ایتالیا، دانمارک، اتریش، مجارستان، آلمان، فرانسه، ژاپن، روسیه، چین و مصر به حکومت مشروطه و یا جمهوری دست یافتند. ایرانیان نیز به طور مستقیم و یا غیرمستقیم، تحت تأثیر این نهضت‌ها و رویدادهای فراگیر قرار داشتند. زمینه های ورود تفکر مشروطه خواهی به ایران، به شکل های مختلف نظیر اعزام دانشجو به خارج، سفرهای درباریان و سیاستمداران به خارج، و مهاجرت برخی از ایرانیان به کشورهای مختلف فراهم شد.
- دستاورد معاشرت ها، مسافرت ها و مأموریت های مهاجران، دانشجویان، جهان گردان و دیپلمات های ایرانی که با کشورهای غربی در تماس بودند، از راه انتشار روزنامه ها و چاپ کتاب ها، و در خلال نامه ها و سخنان آنان، به جامعه منتقل می شد.

الف) روزنامه‌ها:

فکر کنید و پاسخ دهید:

چرا برخی روزنامه‌های فارسی زبان در خارج از کشور چاپ می‌شد؟

یکی از عامل‌هایی که در دوره قاجار سبب ایجاد تحولی بزرگ در مردم شد، انتشار روزنامه‌ها بود. در آن زمان روزنامه‌های فارسی زبان دو دسته بودند: داخلی و خارجی. روزنامه‌های داخلی خود به دو دسته روزنامه‌های «دولتی» و «غیردولتی» تقسیم می‌شدند. «کاغذ اخبار»، «وقایع اتفاقیه»، «شرف» و «شرافت» از جمله روزنامه‌های دولتی بودند. «کاغذ اخبار» اولین روزنامه ایران بود که توسط میرزا صالح شیرازی انتشار یافت. «تربیت» و «ادب» از معروف‌ترین روزنامه‌های غیردولتی چاپ ایران بودند. «عروه‌الوثقی»، «اختر»، «قانون»، «حبل‌المتین»، «حکمت» و «ثریا» از مشهورترین روزنامه‌های فارسی زبان بودند که در خارج از کشور چاپ و وارد ایران می‌شدند.

(ب) آثار روشنفکران

۱. سفرنامه‌ها

❖ اولین نشانه‌های اندیشه‌های نوین، در سفرنامه‌های عهد قاجار مشاهده می‌شود. سفرنامه‌ی میرزا صالح شیرازی از اولین دانشجویان اعزامی به خارج از معروف‌ترین این آثار است. میرزا صالح شیرازی در سفرنامه‌ی خود به روشنی از اندیشه‌های نوین غربی، به ویژه نظام حکومت مشروطه‌ی انگلیس، تعریف و تمجید کرده است. سیاحت‌نامه‌ی ابراهیم بیگ اثر حاج زین العابدین مراغه‌ای، یکی دیگر از این آثار است. در این سفرنامه، اوضاع نابسامان کشور به زبان ساده بیان گردیده و در مقابل، از ویژگی‌های مثبت تمدن غرب سخن گفته است.

۲. کتابها و آثار دیگر

□ نوشته‌های میرزاملکم خان، میرزایوسف خان مستشارالدوله، عبدالرحیم خان طالبوف و میرزا فتحعلی آخوند زاده معروف ترین آثاری هستند که در پیدایش مشروطه خواهی مؤثر بودند. پذیرش اندیشه های غربی و شیفتگی و خودباختگی بی چون و چرا در برابر فرهنگ بیگانه، از ویژگی های بارز افکار این افراد بود. آنان نهضت مشروطه طلبی مردم ایران را که بر مبنای عدالت خواهی و نفی استبداد و استعمار بود، با عقاید برخاسته از اندیشه های وارداتی و غربی خود درآمیختند.

پرسش‌های نمونه

۱. چه عواملی زمینه‌های نهضت مشروطه را فراهم کرد؟
۲. اندیشه سیاسی اسلام و فعالیت عالمان دینی چه نقشی در پیدایش مشروطه خواهی داشت؟
۳. نهضت تحت رهبری روحانیون در دوره ناصرالدین شاه و مظفرالدین شاه بر چه پایه‌هایی استوار بود و چه اهدافی را دنبال می‌کرد؟
۴. در دوره قاجار اندیشه‌های سیاسی جدید از چه طریقی به ایران راه یافت؟
۵. در آثار روشنفکران ایرانی دوره قاجار، به چه مسائلی توجه شده است؟

اندیشه و جست و جو

۱. سفرنامه یکی از ایرانیانی را که در زمان ناصرالدین شاه به اروپا سفر کرده، تهیه کنید و بخش‌هایی از آن را در کلاس بخوانید.
 ۲. در مورد یکی از روزنامه‌های زمان ناصرالدین شاه، مطلبی تهیه کنید.
-

موفق باشید.

